

ERLING AADLAND

GJENSYN MED LYRIKKTORIEN

(TIL MINNE OM ATLE KITTANG, LÆRER OG LESER)

1 (teori og metode, lyrikk og poesi, narrativ og episk)

Først skal jeg komme med noen terminologiske presiseringer:

1) *Teori er ikke metode*, uansett hvor intellektualiserte de metodiske overveielser måtte forekomme. Teori gjelder, *pretenderer* å gjelde, overalt til alle tider – og for alle. En liten reservasjon må imidlertid tas: Også teori er et historisk fenomen, som vokser frem av en metafysisk grunnkonsepsjon. Derfor har også teorien en historie – uten at den dermed blir noe i nærheten av relativistisk.

På denne bakgrunn går jeg *ikke* ut fra at lyrikkens problemer er de samme som lyrikkesningens. Bare når vi helhjertet eller naivt aksepterer subjekt-objekt-forholdet som erkjennelsesmønster, vil lyrikkens og lyrikkesningens problemer relatere seg til hverandre, og eventuelt falle helt sammen. Slikt er ikke gitt, ikke nå mer, når subjekt-objekt-forholdet på avgjørende måter må sies å tilhøre en tidligere og forlatt metafysisk grunnkonsepsjon.

2) Jeg skiller mellom lyrikk og poesi. Lyrikk er sjangeren, poesi er diktekunstgehalten (poetisiteten), som fins ikke bare i alle former for diktekunst, men ofte også i både akademiske og instruktive sjangrer. Poesi er en sjangeruavhengig språklig modus som kan listes opp ved siden av andre, som: argument, narrativ, beskrivelse, instruks, referanse, signal, emfase osv. Lyrikk består naturligvis først og fremst av poesi, men poesi er det videre fenomen som like snart opptrer i andre sjangrer, i fortellende og dramatiske fremstillinger, i essayistiske tankeøvelser og også i hverdagens talesjangrer.

3) Jeg skiller også mellom episk og narrativ form, et skille som i våre dager dessverre synes å være helt utradert. Men for meg – en av de harde kritikerne¹ av lyrikkedefinisjonen i Kittangs og Aarseths *Lyriske strukturer* – der, som kjent, fortellende fremstilling utelukkes fra lyrikken – er dette et avgjørende skille. Narrativ er språklige sekvenser med et minimum av temporal

¹ Se særlig «Atle Kittang og Aasbjørn Aarseth: Lyriske strukturer», *Edda* 3/91; «Jeg’et i diktet og det lyriske jeg» i *And the Moon Is High*, Ariadne, 1998; «Lyrikkteoriens grunnspørsmål, en omtale av det nye kapittel i Lyriske strukturer», *Prosopopeia* 1/99.

oppbygning, mens epikk i tillegg til en slik temporal utrustning også har i seg den fortellende fremstillingens minimumsbetingelse: fortelleren. Det er derfor ikke i utgangspunktet nødvendig å slå sammen episk og lyrisk diktning, selv om det er åpenbart at narrative sekvenser opptrer i lyrikken også, og selv om begge hovedsjangrenes tradisjonelle teori gjør både det lyriske og det episke jeg til ætlinger av høy metafysikkens transcendentale ego.

2 (sjanger og tekst, ikke deduktivt eller induktivt, men dialektisk)

Jeg tar altså utgangspunkt i at lyrikk er en litterær hovedsjanger ved siden av andre hovedsjangre – epikk, dramatikk, didaktikk. At slike sjangerskille fremdeles er viktige og/eller interessante, kan ikke forutsettes. Uansett er vi i utgangspunktet tvunget til å akseptere at både poetiske, narrative og dramatiske elementer opptrer i lyrikken.

Dette er et tradisjonelt utgangspunkt, og tradisjonelt er det også å reflektere litt rundt selve sjangerfenomenet, og ikke minst forholdet mellom tekst og sjanger, her: dikt og lyrikk. Få vil i dag innta et generisk syn: at sjangeren genererer teksten slik at det består et deduktivt forhold mellom art og individ, slik vi kan si om biologisk formering. Litt flere vil kanskje godta et nominalistisk syn: at tekstene samlet sett bygger opp sjangeren, slik at det er et induktivt forhold mellom individene og arten. Begge disse syn vil jeg avvise, det første fordi det undervurderer historisk endring, det andre fordi det overvurderer samme.

Språket er et stort hus som stadig ommøbleres, men det er og bli ett hus, og ingen språkbruk, selv ikke diktekunst, kan bygge et helt *nytt* hus. Forholdet mellom sjanger og tekst er *dialektisk*. De to forholder seg både positivt (*forseg*) og negativt (*iseg*) til hverandre. At forholdet er dialektisk, vil naturligvis si at det også er historisk, men av dette følger ikke at språket selv er historisk. Det har vi ikke grunnlag for å si. Det vi i høyden kan si, er at vårt *forhold* til språket er historisk, for det er *vi* som er historiske. Verken historien eller tiden selv (hvis slikt finnes) kan være historiske. Det som gir historie, kan ikke være historisk, på samme vis som det som gir tid, selv ikke kan være tid. For i så fall ville jo også det som gir meg grunnlag for bekymring, være bekymringen selv. Men det er ikke sant, det er helt andre forhold som gjør meg bekymret.

3 (Lyrikkteoriens hoved- og ledespørsmål: hva er lyrikk? – hvordan er lyrikken?)

Lyrikkteoriens hovedspørsmål har fra gammelt av vært: *Hva er lyrikk?* Dersom dette «hva» innebærer en etterspurt essens, vil ikke spørsmålet lenger ha den kraft det en gang hadde. Grunnen er at lyrikk, og alle andre språkformer, inkludert språket selv (om et slikt uttrykk gir mening), ikke kan betraktes som en ting, en gjenstand, et objekt, en organisme, en struktur, et tegn. Fenomener som språk og diktning er verken objektive eller subjektive. Språket er nemlig involvert i all undersøkelse av både det objektive og det subjektive, og derfor kan det verken være det ene eller det andre.

Men spørsmålet (hva er lyrikk?) trenger ikke oppfattes som et spørsmål etter essens. Det kan langt rimeligere oppfattes som et spørsmål etter det dialektiske forholdet mellom art og individ, sjanger og dikt. Selv en slik presisering vil likevel lide under vekten av dette «hva», og derfor utflates dette hovedspørsmålet i lyrikkforskningen oftest til ledespørsmålet: Hvordan er lyrikken? Hvordan er diktet?

Det kan innvendes mot denne utflating av spørrekräften at den driver en ontologisk spørring over i en retorisk *questio*. Forholdet mellom poetikk og retorikk er innfløkt og historisk svært variabelt, likevel hører «hva» i sterkere grad til poetikken, mens «hvordan» står retorikken nærmere. Dette er i seg selv et interessant emne, som jeg imidlertid må la fare her, også fordi «hvordan» i sterkere grad knytter an til metodiske overveielser og i mindre grad til renere teoretiske bestrebelser. Vi må uansett tenke oss bort fra det skårfestet «hva» og «hvordan» setter oss i, for disse spørreordene presser oss inn i forholdet mellom «innhold» og «form». Dette forhold trenger en kortere besinnelse for at vi kan komme ut av skårfestet, aporien, stillingskrigen mellom poetikk og retorikk.

4 (innhold og form)

Forholdet mellom innhold og form er ingen dikotomi, og naturligvis verken deduktivt eller induktivt. Selv de strengeste diktformer, som f. eks. sonetten, kan ikke sies å avlede sitt innhold deduktivt fra formen,² og selv de slakkeste former kan ikke sies å være etablert kun på basis av nomadisk tilstrømning av hjemløse enkelttekster. Nei, forholdet er sammenvevd, dialektisk: Innhold preger form slik form preger innhold. Skal vi uttrykke dette med en retorisk term, må det bli *hendiadty*: Det ene, diktets samlede utsagnskraft, kan bare komme frem gjennom to, altså form og innhold.

Lenge, og i det minste siden 1933 da Roman Jakobson ga ut det berømte skriftet «Hva er poesi?», har det vært klart for alle at det ikke er mulig å definere lyrikk på tematisk grunnlag, og heller ikke uten videre på formell basis. Svært mange formuttrykk forekommer i lyrikken, og det er ikke mulig å sette normative mål for hva som er, og hva som ikke er lyrikk. Det er vanskelig nok å forsøke å gjøre det deskriptivt.

Jeg forsøkte for mange år siden å argumentere for at *verset*, verselinjen, er lyrikkens formelle minimumskriterium.³ Jeg tror ikke det var helt forfeilet, det har noe for seg, men neppe på den utvendige måten, og det er nok primært som noe utvendig vi betrakter verselinjen. Jeg kommer helt mot slutten så vidt tilbake til hvordan verset også kan sies å ha en innvendig betydning.

² Jf. de fine analysene av Olav H. Hauges sonetter i Atle Kittangs siste bok, *Poesiens hemmelege liv*, Fagbokforlaget, 2012.

³ Se «Før, nå og etterpå, en litteraturteoretisk rapport» i Ole Karlsen (red.): *Lyrikk og lyrikklesning*, Cappelen akademisk forlag, 1998.

Alle formalistiske forsøk på å bestemme lyrikken ut fra formelle kriterier må likevel sies å ha strandet. Men her må vi akte oss og tenke litt over hva formalistisk litteraturteori mente med form. Den mente ikke bare ytre form, slik vi har en tendens til å tro. Men hva skulle være indre form? Jo, gjenstand, språklig objekt, tegn, struktur. Til og med Roman Jakobsons berømte definisjon av *den poetiske funksjon* (som «projiserer ekvivalensprinsippet fra seleksjonsaksen til kombinasjonsaksen») er en indre formbestemmelse, fra språkets innside så å si. Det er ikke språkbrukeren som skaper eller anvender språkfunksjonene; de ligger allerede i språket, i tegnet, i strukturen. Jakobsons funksjonstanke er toppmålet av formalistisk formbestemmelse, med stor relevans den dag i dag.

Selv om poetisk funksjon er en nødvendig betingelse for lyrisk diktning, så er den ikke tilstrekkelig, og teorien har måttet tilføye noe. Men det er ikke mangel på formbestemmelser som har drevet lyrikkteorien utover den formalistiske grunntanken, lyrikklesningens metodologi er jo til overmål fylt av et rikt beskrivelsesapparat for form: strofeformer, rim-mønstre, taktarter, lister over figurer og troper. Nei, det er på innholdssiden mangelen har vært prekær. Poetisk funksjon, poetisitet, eller hva man vil kalle det, er blitt komplettert, ikke av tematiske størrelser, men av intensjonalitet – og hele prosessen følger subjekt-objekt-forholdet så mønstergyldig at det nesten er skremmende.

5 (Lyrisk intensjonalitet: det lyriske jeg)

Kittangs og Aarseths *Lyriske strukturer*, kanskje den mest leste lyrikkhåndboken i vår tid her i Norden, følger konsekvent subjekt-objekt-forholdet i sin bestemmelse av lyrikk. Det objektive er strukturene, språkgenstandene, det subjektive er *det lyriske jeg*. Dette nøkkelbegrepet har vært så mye omtalt og er blitt så sterkt kritisert at jeg ikke vil bruke mye tid på det her. Det er nok å slå fast at det lyriske jeg fremstår som en sen ætling av høymetafysikkens transcendentale ego, og at begrepet svarer på lyrikkteoriens andre hovedspørsmål – vsa. det første: hva er lyrikk? (strukturer, poetisk funksjon osv.) og dens ledespørsmål: hvordan er lyrikken? (et aleksandrinsk virvar av strofer, rim, rytmer og ordbilder) – nemlig: Hvordan blir lyrikk til? Eller mer detaljert: Hvordan kan diktets organiske og strukturelle (de to betyr nærmere betraktet nesten det samme) enhet og helhet, dets autonomi, sikres?

Jeg kritiserer ikke autonomitanken. Selv om den enkelte tekstens autonomi (i forhold til andre tekster) ikke lenger er noen kraftfull tanke, så har innsikten i lyrikkens, litteraturens, hele kunstfeltets, autonomi fremdeles høy grad av troverdighet. Grunnene er ikke bare av ytre art: at kunsten ikke tar imot diktater fra samfunnstyranner; grunnene er også av indre art og har først og fremst med vårt forhold til språket å gjøre.

Jeg er derimot ute etter det transcendentale ego. Etter høymetafysikkens sammenbrudd (etter Hegels død), og etter at Husserls store livsverk ble punktert av Heidegger, kan ikke dette begrepet lenger sies å ha ontologisk gyldighet. Det har skjedd for mye i metafysikkens historie, jeg nevner bare navnene som

stikkord: Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche, Freud, Heidegger, Derrida. Den subjektivisme som rår i *Lyriske strukturer* har ikke lenger gyldighet. Ingen subjektivisme har lenger teoretisk gyldighet.

Men må ikke det menneskelige på en eller annen måte reflekteres inn i så åpenbart menneskelige virksomheter som lyrikk, og diktekunst generelt? Absolutt, men problemet med det lyriske jeg er at det som intensjonal grunn ikke kan skilles fra det episke eller det dramatiske jeg. Alle disse sjanger-intensjonalitetene er ulike navn som nedstammer fra den samme transcendentale egologi. Oppgaven er således toleddet: først å erstatte den menneskelighet som er involvert i diktekunsten med termer som er bedre egnet enn de som stammer fra den transcendentale egologi, dernest å finne adekvate begreper for å skille hovedsjangrene fra hverandre. Er et slikt foretak mulig?

Andre ledd i foretaket løser *Lyriske strukturer* ved å legge til grunn en altfor trang definisjon av lyrikken: «den særegne nærhet som det er mellom den talende i diktet og det som blir uttrykt. Her finnes det som regel ingen avstand». ⁴ Denne tanken om nærhet mellom det lyriske jeg og diktet blir videreført også i håndboken *Lyrikkens Liv* av Christian Janss og Christian Refsum. Der er «nærhet mellom den talende og det omtalte» ⁵ ett av flere lyriske grunntrekk.

Det har ofte vært påpekt at denne definisjonen er for trang, den utelukker f. eks. ironi, noe som er helt urimelig, og selv om den greit skiller lyrisk intensjonalitet fra episk (der avstand nettopp er et hovedkriterium), så er det grunn til å spørre: Hvor kommer denne tanken om nærhet fra? Og er den sann?

Tanken kommer fra den greske metafysikkens storhetstid, Platon og Aristoteles, og siden er den blitt tatt opp igjen, ikke minst av den romantiske sjangerteorien. Men når en tanke tas opp igjen etter flere tusen års metafysisk historie, så må vi nok innse at det ikke lenger er samme tanke. Platon og Aristoteles kjente overhodet ikke til noen form for egologi.

6 (Jeg'et i diktet og diktjag'et)

En mer saksvarende argumentasjon for det mistenkelige – og trolig helt feilaktige – ved denne tanken om nærhet mellom den talende og det omtalte som grunnkriterium for lyrisk diktning krever at vi kort tenker over fenomenet jeg'et i diktet. Jeg klargjorde for mange år siden at det ikke bare er mulig, men også nødvendig å skille mellom ulike jeg-instanser i diktet. ⁶ Jeg skal ikke gjenta argumentasjonen, bare slå fast at det manifeste jeg'et i et dikt slett ikke (alltid) kan sies å være ett med det lyriske jeg. Maskespillet som lyrikken er så full av, er også *Lyriske strukturer* oppmerksom på, men da er det allerede *satt en avstand, en distanse, i det jeg'et som skulle utgjøre lyrikkens grunn-*

4 *Lyriske strukturer*, Universitetsforlaget, [1968] 1973, s. 33.

5 *Lyrikkens liv*, Universitetsforlaget, 2003, f. eks. s. 14.

6 Se særlig «Jeg'et i diktet og det lyriske jeg», *op. cit.*

intensjonalitet og sikre nærhet mellom den talende og det talte. Det finnes altså ikke noen (absolutt) nærhet. Nærheten er en illusjon, som stammer fra lesningens ønsker om å forenkle forståeligheten heller enn fra saken selv, eller fra teoriens blindhet for at man sitter inneburet i et bestemt metafysisk fengsel.

Jeg skiller i det nevnte arbeid mellom jeg'et i diktet (det manifeste jeg), det lyriske jeg (som en metafysisk fundert mellomskikkelse) og diktjegt'et. Det er dette siste jeg vil erstatte det lyriske jeg med, for med diktjeget mener også jeg en lyrisk grunnkilde, men jeg tenker den ikke på basis av transcendental-ontologien, men fenomenologisk. Og da er ikke diktjegt'et lenger primært en intensjonalitet, for intensjonalitet er et avledet fenomen som har sin plass innenfor et subjekt-objekt-forhold som av fenomenologien er tilsidesatt som noe sekundært.

Jeg kan ikke se noen sterke grunner til å holde fast på denne tanken om nærhet mellom den talende og det (om)/(ut)talte i diktet. Jeg kan derimot se gode grunner til å slippe den. Men vil det å oppgi denne tanken innebære at vi også fjerner forskjellen på jeg'et i lyrikken og f. eks. jeg'et i den fortellende fremstilling? Det er mulig, men vi har ikke dermed også fjernet forskjellen på lyrikk og epikk, for det er slett ikke gitt at det er tanken om en slik bakgrunnsintensjonalitet som best sikrer sjangeroppgangene.

For å komme disse problemene litt nærmere er det nødvendig å forlate lyrikkteoriens to hovedspørsmål: Hva er lyrikk? (verbale strukturer) og Hvordan blir lyrikk til? (det lyriske jeg). Vi må nærme oss litteraturteoriens grunnspørsmål: Hva er språk? Først når vi har utredet dette spørsmålets retning, kan vi presisere lyrikkteoriens grunnspørsmål: Hvorfor finnes det overhodet lyrikk og ikke heller ingen lyrikk?

7 (hva er språk?)

Litteraturteoriens grunnspørsmål: Hva er språk? har samme essensialistiske form som lyrikkteoriens første hovedspørsmål: Hva er lyrikk? Jeg har allerede klarlagt at det er uriktig å oppfatte språket som gjenstand, ting, objekt, altså som noe som overhodet skulle kunne ha en essens eller substans. Spørsmålets ordlyd er derfor mer forlegen enn feilaktig, for vi spør ikke etter språkets essens, men dets *eksistens*. Det metafysiske skillet mellom *essentia* og *existentia* blir ikke lenger aktet på av mange litteraturteoretikere, og derfor forivrer de seg, og deres teoretiske bestrebelser forvitrer.

Men er ikke det å spørre etter eksistens det samme som å spørre etter «hvordan»? Nei, å spørre etter eksistens er å spørre etter et fenomens at-væren, at det er til, ikke etter dets det-væren, hva det er, eller dets hvorledes-væren, hvordan det arter seg. Det er ingen tvil om at språk fins, at det er at-værende (liksom det samme kan sies om andre fenomener vi er vel fortrolige med, uten at vi ikke helt kan si hva de er, fenomener som tid, død og rettferdighet).

Når dette nå er klarlagt, kan vi kort vende oss til de ulike svar på spørsmålet, slik vi er blitt kjent med dem. Vi gjør ikke dette fordi svarene

er det viktigste. For teorien er spørsmålene viktigere enn svarene, men vi gjør det for å nærme oss et saklig blikk på lyrikken – og det tas her som gitt at lyrikk, som all annen diktning, realontologisk består av – intet annet enn språk. Lyrikk består ikke av biologiske gener, ikke av blod, ikke av noen materielle bestanddeler (utenom de medier den ytrer seg gjennom); lyrikk består ikke av mennesker, ikke av følelser eller tanker, ikke engang av sansninger og persepsjoner, den består realontologisk sett bare av språk.

Dette er selvevident. Det som ikke er selvevident, er hvordan språklige enheter kan bære i seg, eventuelt også fremkalle, sansninger, persepsjoner, følelser og tanker. I denne korte setning rommes mange av estetikkens og litteraturteoriens hovedproblemer.

a) (språk er logikk – uttrykk)

Å ta for seg hele åndshistoriens svar på språksspørsmålet overskrider naturligvis mine rammer. Jeg skal derfor meget kort liste opp de svar de siste 200 års åndshistorie har samlet seg om.

Det eldste svaret er den tyske idealismes: *Språk er logikk*. Setningsdommen er språkets paradigmatisk bestanddel, og den består av begreper. Har denne språkkopfatningen rom for kunstens språk? Nei, det er nettopp hva den ikke har. Kunstens språk er intuisjon (anskuelse), kunst er uttrykk, kunst er ekspressivt uttrykk for kunstnerens geniale anskuelser. Svakheten ved denne språkkonsepsjonen er altså løynefallende.

b) (språk er kommunikasjon)

Ved siden av idealismens logiske språkkonsepsjon har hele tiden en mer alminnelig oppfatning hersket: *Språk er kommunikasjon*. Ennå må dette sies å være den mest fremherskende hverdagslige oppfatning. Men den har nesten aldri vært en humanvitenskapelig oppfatning. Det hefter nemlig for mange svakheter ved den.

Kommunikasjonsteorien stammer fra retorikken og er beheftet med dennes svakheter. Det er en instrumentell språkkopfatning som ikke bare er i stand til, men som ytterst ute for enhver pris ønsker, å se bort fra det som transporterer budskaper fra sendere til mottakere, nemlig språket. I enda sterkere grad er moderne realvitenskapers språkkopfatning instrumentell. Under subjekt-objekt-forholdets strenge autoritet er vitenskapsmannen ikke bare i stand til å se bort fra seg selv, men også fra språket. Men uaktet hvordan realvitenskapene har ønsket å konstruere sine egne verdinøytrale språk – og har lyktes med det både i matematikken, fysikken, kjemien og biologien – så er det ikke til å komme bort fra at alle slike spesialispråk i siste instans er omspent av hverdagspråket – enten det handler om å be kongen om mer penger eller om å forkynde sine resultater for den såkalte offentligheten.

For øvrig vil jeg bare gjøre oppmerksom på følgende to forhold: 1) Selv den mest forherdede formalist, som f. eks. Roman Jakobson, har ikke

kommunikasjon som bærende språkoppfatning. Det er funksjonsteorien som gir opphav til det faktum at språket også *kan* være kommunikasjon, og ikke omvendt. 2) Det andre forhold er dette: Hvis det var slik at språk først og fremst *var* kommunikasjon, så burde det ikke finnes noe slikt som diktekunst, for er det noe denne kunsten med sikkerhet gjør, så er det å forstyrre, forpurre og forvanske den vellykte kommunikasjon.

c) (språk er tegn)

Etter den strukturelle lingvistikkenes triumf ble en tredje språkoppfatning dominerende: *tegnteorien*. På sett og vis er den eldgammel og vel kjent både i antikken og i middelalderen, men på noen punkter er den sterkt modernisert. Avgjørende er den relasjonelle tanken: Det er relasjonene mellom språklige partikler som samlet sett utgjør språkets struktur, og denne strukturen får så å si egenverdi, fordi den er basert på tanken om arbitraritet: Det er et arbitrært, et ikke-betinget, forhold mellom tegn og betydning. Også denne tanken er godt kjent i oldtiden, under navnet konvensjonsteorien: forholdet mellom tegn og betydning er betinget av konvensjoner, ikke av *mimesis*, men av *fysis*. Men tanken er kraftig skjerpet i lingvistikken og rensert for all sosial og retorisk innblanding, den er i praksis subjektfri. Derfor har den også talt så sterkt til 1900-tallsmennesket som løsslitt fra alle tradisjonelle bånd, så seg prisgitt en gudløs og alt mer totalitær objektiv virkelighet.

Vi kan på mange måter, og ikke minst sett fra lyrikkteoriens interessedøse, si at arbitrariteten skal man ikke overbetone. Ikke minst i diktet er ordenes lydlighet med det de benevner, i mange tilfeller av største betydning. Kritikken av tegnteorien er ellers så godt kjent at jeg bare ytterst kort skal nevne den. Den oppfatter språktegnet som en objektivt forekommende og observerbar gjenstand – men rett nok bare på yringsnivået. Det dypere nivået (*la langue*) er ikke tilgjengelig for observasjon, men blir likevel gjort tilgjengelig, som et hypostasert generativt nivå, som gjenspeiles i ytringene (*parole*) som en art platonske ideer.

Men så har vi det ytterst merkverdige faktum at på yringsnivået er det bare tegnets uttrykksside som er observerbar, dets innholdsside er det ikke. Dermed har den strukturelle språkoppfatningen egentlig tapt sin gyldighet – for fagfelter som har språklige betydninger som sitt interesseområde, og her hører naturligvis litteraturfaget til.

d) (den nyretoriske språkoppfatningen)

Har vi fått med oss de viktigste språkoppfatningene som har preget de siste par hundre år og som fortsetter å prege samtiden? Vi mangler én, *den retoriske*. Her må vi skille mellom gammel og nyere retorikk. Den gamle retorikken domineres i all hovedsak av en instrumentell og kommunikasjonsartet språkoppfatning: Det gjelder å overtale mottakere av språklige overfall mest og best. I nyretorikken, i alle fall den gren av den som kalles dekonstruksjonen, er det

annerledes. Der heter det tvert om at overtalelse knapt nok er mulig, og hvis det likevel skjer, så er det bare fordi vi har klart å se gjennom og tilsidesette det vi overtales av, nemlig språket – oppfattet som *retorisitet*.

Retorisitet, slik begrepet er utformet av Paul de Man, er ikke en språklig essens. Det er ingen kerne – snarere noe slikt som en kjernekraft. Det er avgjørende at dekonstruksjonen knapt ville blitt til om den ikke baserte sine innsikter på litt av Martin Heideggers tenkning. Språket *er* ikke, det er ikke *noe*, ingen gjenstand, ingen ting, intet objektivt – og heller ikke noe subjektivt. Språket skjer, det gis, det har en *verbisk* heller enn en substansiell væremåte, det har en at-væren før og forut for enhver avledet hva-væren (som observerbare gjenstander: setninger, syntagmer, ord, bokstaver osv.).

Det kan godt være at denne språkoppfatningen har et moment av mystikk i seg. Det er i så fall betimelig, for altfor lenge har vi måttet høre på folk som har rast rundt i verden og strødd om seg med feilaktige språkoppfatninger. Hvorfor skulle det ikke være noe mystisk ved språket? Ingen vet hvor det kommer fra, og ingen vet hvor det kommer til å dra hen. Det er faktisk tegn i tiden som tyder på at det så smått allerede er i ferd med å forlate oss.

For meg er det helt uaktuelt å akseptere en menneskelig *hybris* som går ut på at språket er noe menneskeskapt på linje med domkirker og skyskrapere. Jeg tror ikke på de som tror at språket er menneskelaget. Jeg er på den annen side rimelig sikker på at språket ikke er uavhengig av oss. Slik vi har språket, slik vi *er* språk, er det så intimt forbundet med det å være menneske, at det er helt uaktuelt å anse språket for å være noe guddommelig eller demonisk eller på annet vis en selvstendig intensjonal agent. Det er bare kontakten, møtet, mellom språk og menneske, som kan føre til at diktning blir til.

8 (hvorfor finnes det i det hele tatt lyrikk og ikke snarere ingen lyrikk overhodet?)

Da kan vi stille lyrikkteoriens grunnspørsmål: Hvorfor finnes det i det hele tatt lyrikk og ikke snarere ingen lyrikk overhodet? Spørsmålet synes å være en spesifisering av mer generelle spørsmål: Hvorfor finnes det diktekunst og ikke snarere ingen diktekunst? Hvorfor finnes det språk, og ikke snarere intet språk overhodet? Andsynes slike spørsmål er det vel best å melde pass og si at her er vi ved grensen for hvilke spørsmål som er verdt å stille – i det minste hvis målet er kunnskap, for slike spørsmål er det vi på administrativt vis kaller ikke-forskbare. Ikke desto mindre er det først slike spørsmål som klargjør hva vi står overfor når vi gir oss i kast med lyrikken. Lyrikken stiller oss overfor de store livsgåtene, ikke bare tematisk og gjennom sin utforming, men også ved det blotte faktum at den fins. Det kan virke selvsagt at lyrikk fins, men et langt liv har lært oss at det kanskje bare er det tilsynelatende selvsagte som virkelig fortjener utspørring.

I sin siste bok, *Lyrikkens hemmelege liv*, utforsker Atle Kittang lyrikk med stor spennvidde, historisk og geografisk, tematisk og formelt, og gang på gang

kommer han nær noe som synes å unndra seg rasjonell forståelse – og dermed kunnskapens tradisjonelle område. Kittang har gitt seg en del på definisjonen av lyrikk som nærhet mellom den talende og det om- og uttalte. Han anerkjenner at narrativet har sin plass i lyrikken, og han er som alltid en kraftfull motstander av å oppfatte kunst som kommunikasjon eller vulgær-mimesis, og en utrettelig forsvarer av kunstens overskridelse.

Men det lyriske jeg er intakt. Rett nok har den senere Kittang gitt dette jeg'et neo-retorisk bunad: Figuren *apostrofe* og tropen *prosopopeia* er begrunnelser for hvordan diktet vender lesere og tilhørere ryggen, hvordan det unnlater å kommunisere, for å tale til seg selv og til abstrakte eller fraværende størrelser. Han kaller dem for «dei retoriske namna for det som er lyrikkens grunnstruktur» og skriver at de blir «tatt i bruk for å stimulere tanken til å søke dei meiningane tropene ikkje er i stand til å skjule fråværet av».⁷

I sterkere grad enn annen diktning er lyrikk i stand til å frigjøre oss fra vår konvensjonelle subjektivitet, men det lyriske jeg er ikke dermed frigjort fra den filosofiske subjektivismen. Som teoretiker er Kittang fremdeles rasjonalist, trygt plassert i subjektivistisk metafysikk, enten han opptrer som kantianer eller freudianer: Det er eksistensielle erfaringer som hitføres som «svar» på hvorfor det finnes lyrikk: Det er fravær og mangel, sorg og uro, «ei uro [...] knytt til angst»,⁸ og det er «angstens kjelder».⁹

Men av og til stikker en liten mystiker seg frem bak rasjonalistens strenge maske. Tydeligst er dette i en av Kittangs viktigste nye innsikter, nemlig at lyrikken søker uødelighet. Lyrikkens mål er, både implisitt og eksplisitt, og i sterkere grad enn hva vi kan si om annen diktekunst, å overvinne dødeligheten, å overvinne menneskets temporale begrensninger. Dette er en viktig innsikt, og enda viktigere er erfaringer *lyrikkleseren* Kittang gjør i opprør mot den rasjonalistiske teoretikeren. Når han f. eks. trekker frem Blanchots begrep om den andre natten, og vi husker at Blanchot til de grader er en Heideggerinspirert tenker, så står vi overfor noe som overskrider subjektivismen og eksistensielle erfaringer. Det er tale om «nokre motsetningsfulle erfaringar som høyrer med til grunnvilkåra for poetisk skaping»,¹⁰ som det heter i analysen av Hauges sonetter. Dette er erfaringer som er skilt fra menneskelig og guddommelig kommunikasjon.¹¹

Og i analysen av Inger Christensens *alfabet* våger lyrikkleseren Kittang seg enda lenger bort fra subjektivismen og viljens og bevissthetens kontroll. Et sted leser vi: «I diktet, i det språklege kunstverket, skal fleire og andre ting kome til

7 *Lyrikkens hemmelege liv*, op. cit., s. 41.

8 *Ibid.*, s. 135.

9 *Ibid.*, s. 168.

10 *Ibid.*, s. 147.

11 Se *Ibid.*, s. 140–41.

uttrykk enn det som det språklege subjektet kan og vil uttrykke,¹² og et annet sted: «Med alfabetet kan vi skrive, slik naturen sjølv skriv seg inn i alt det som er. [...] Kanskje er analogiane mellom medvitet, språket og verda slik innretta at det er universet sjølv som kjem til erkjening gjennom vår skrift?». ¹³ Her er vi langt fra den strukturelle lingvistikkenes tegnteori, og på vei inn i en ny mimesis, en fundamental-mimesis.

9 (ur-prosopoeia som vending og vers)

Har vi sluttet ringen og ført teorien tilbake i den lesende erfaring? Også forholdet mellom teori og praksis er en *hendiadu*: Det ene som de to samlet skal uttrykke, kan bare uttrykkes gjennom de to. Det betyr at også teori er praksis, og at praksis aldri er teorifri, om enn den selv skulle tro annerledes, og det gjør den ofte nok, som vi alle vet.

Hvorfor fins det lyrikk, og ikke heller ingen lyrikk? Svarene kan ta mange retninger. Langt fra å utelukke dypeksistensielle – bedre: eksistensielle – erfaringer, vil jeg dog fastholde at disse er sekundære. Diktets tilblivelse bør ikke ses ut fra mennesket alene. Tilblivelsen er et møte mellom mennesket og språket, og dette møtet, denne gjensidige tilvendingen, eller bedre: denne innlatelsen av mennesket i språket er – retorisk sett: en ur-prosopoeia: en vending, et *vers*, der menneskets lydhørhet og reseptivitet tar imot språkets brudd med stillhet, tomhet og intethet.

Så kan man si at dette er så generelt at det vil gjelde alt språk og all språkbruk overhodet. Det er sant nok, men det kommer som et tillegg at mens all annen språkbruk er dominert av instruks, argument, narrativ, beskrivelse, referanse osv., så er disse i lyrikken av mer underordnet betydning. Lyrikk handler i siste instans om ikke å slippe taket i språket, som hele tiden truer med å forlate oss – ikke bare som enkeltpersoner, men som kulturer og sivilisasjoner. Når det skjer, er det enten slutt – på både kulturer og sivilisasjoner, eller det hele tar til igjen med en begynnende mulling fra regnskogens dyp.

¹² *Ibid.*, s. 211.

¹³ *Ibid.*, s. 207.